

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Een confrontatie van paradigma's

Zanden, J.L. van

Citation

Zanden, J. L. van. (1992). Een confrontatie van paradigma's. *Leidschrift : Het Hollandse Wonder*, 9(September), 89-92. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72674>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72674>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Een confrontatie van paradigma's

J.L. van Zanden

Het is bijzonder eervol dat een eminent historicus als prof. Herman van der Wee de moeite heeft genomen om mijn boek over het Hollandse handelskapitalisme zo uitvoerig te bespreken. Zijn waardevolle opmerkingen en bedenkingen waren voornamelijk aanleiding de uitgangspunten van het boek nog eens te overdenken en, waar dat klaarblijkelijk geboden was, een poging te doen deze nader uiteen te zetten.

De eerste, algemeen-methodologische bedenking van Van der Wee betreft de eenzijdigheid van mijn benadering. Ik heb er bewust voor gekozen de opkomst en achteruitgang van de Hollandse economie te benaderen vanuit het functioneren van de arbeidsmarkt en laat daardoor andere verklaringscomplexen - technologie, ondernemerschap, staatsvorming en dergelijke - buiten beschouwing. Mijns inziens is dit niet alleen onvermijdelijk - elke verklaring van een zo complex historisch fenomeen als 'het handelskapitalisme' is per definitie partieel - maar in dit geval zelfs tot op zekere hoogte gerechtvaardigd. Het is bedoeld als een correctie op de 'traditionele' economische geschiedschrijving, waarin juist die andere factoren alle aandacht krijgen en er weinig aandacht wordt besteed aan de rol van de arbeidsvoorziening. In die zin is het een bewust polemiserend boek. De keuze van het theoretisch kader, dat is ontleend aan de marxistische geschiedbeschouwing, vloeit daar logisch uit voort. Van der Wee wijst deze keuze af, omdat 'de recente economische literatuur (...) immers de onhoudbaarheid (heeft) aangetoond van de traditionele arbeidswaardeleer',¹ een opmerking die ik overigens onderschrijf. Sterker nog, de centrale these van het boek is juist dat onder het handelskapitalisme de prijs van de arbeid voortdurend afwijkt van de reproductiekosten ervan, maar daarop voortbordurend tracht ik aan te tonen dat dit verschijnsel juist bepaalde inzichten op kan leveren in de structuur en werking van het handelskapitalisme.

Fundamenteel is de vraag of men deze theorie, die in de zin van Popper gefalsificeerd is, toch kan gebruiken. Om deze vraag te beantwoorden, moet ik iets dieper ingaan op mijn theoriegebruik en kentheoretisch uitgangspunt. Dit wordt het best verwoord door Joan Robinson,² die heeft gesteld dat theorieën een 'box of tools' zijn, gereedschap om de werkelijkheid mee te ordenen en om structuren en samenhangen daarin bloot te leggen. Voor elke 'klus' zijn verschillende (combinaties van) theorieën geschikt - voor het timmeren van een konijnshok heeft men ander gereedschap nodig dan voor het metselen van een muurtje. Voor een boek over de arbeidsmarkt in Holland in de pre-moderne periode meende ik dat de marxistische geschiedbeschouwing de beste 'tools' leverde. Het feit dat de arbeidswaardeleer niet

consistent is - gezien de onoplosbaarheid van het transformatievraagstuk - en (in bepaalde historische contexten) gefalsificeerd is, doet daar niet zo veel aan af. In de bekende 'Cambridge-Cambridge'-controverse uit de jaren zestig en zeventig over de theoretische grondslagen van de neo-klassieke economie, is aangetoond dat ook deze benadering bepaalde inconsistenties vertoont en al sinds Keynes weten we dat deze theorie niet in alle historische situaties toepasbaar is. Toch wordt de neo-klassieke benadering - terecht naar ik meen - nog volop gebruikt, want voor bepaalde 'klussen' is er geen betere. In het geval van mijn boek over de arbeidsmarkt tijdens het handelskapitalisme - waar ik trachtte een economische geschiedenis 'van onderop' te schrijven - was naar mijn stellige overtuiging de keuze voor Marx gerechtvaardigd. Ik besef dat ik me bij sommige collega's niet populairder heb gemaakt door zo expliciet gebruik te maken van (elementen uit) het werk van Marx, maar eerlijk gezegd vind ik de huidige aversie tegen Marx - na de val van de muur - even onverstandig als de idolatrie uit de jaren zestig en zeventig.

Ik kan lang niet op alle bedenkingen tegen de nadere uitwerking en empirische toetsing van het model volledig ingaan. De rode draad in de kritiek is dat Van der Wee uitgaat van een fundamenteel andere theoretische benadering van de arbeidsmarkt in pre-modern Europa, waarvan het uitgangspunt is dat overschotten en tekorten op de arbeidsmarkt door het marktmechanisme - de flexibele loonvorming - verdwijnen. Op grond van dit uitgangspunt twijfelt hij aan het belang van 'monopolistische' acties van de ambachten en vraagt hij zich af hoe de ronseling van matrozen verklaard kan worden als ze zo slecht betaald worden. Naar mijn overtuiging - en die van anderen - werd de arbeidsmarkt in pre-modern Europa echter gekenmerkt door een hoge mate van segmentering en speelde de loonvorming een uiterst bescheiden rol bij het in evenwicht brengen van deze markt(en). Matrozen monsterden aan op de schepen van de VOC - ondanks de uiterst slechte arbeidsvoorwaarden - omdat ze geen keus hadden; er was voor hen geen ander werk beschikbaar. Deze arbeiders hadden geen toegang tot de beter betaalde arbeid in bijvoorbeeld de bouwvak van Oost-Nederland (waarop een deel van mijn gegevens betrekking had).

Vergelijkbare problemen heb ik met het deel van de kritiek waarin Van der Wee de in termen van opportunitetskosten redenerende boer ten tonele voert en waarin hij tracht aan te tonen dat de 'marginalistische kosten- en batenanalyse' een veel scherper en relevanter analyse-instrument is dan de arbeidswaardeleer. In deze alinea wordt bijvoorbeeld volledig voorbij gegaan aan het seizoengebonden karakter van de vraag naar arbeid in de landbouw. Vooral in de winter, wanneer er weinig werk was in de landbouw, werd in de proto-industrie gearbeid; de 'opportunitetskosten' van de arbeid in de proto-industrie waren daardoor bijzonder laag. In hoofdstuk VI van het boek heb ik een grotendeels van J. Mokyr geleend model uiteengezet, waarin deze elementen - de kosten- en batenanalyse, de arbeidswaardeleer en het seizoenpatroon

in de vraag naar arbeid - met elkaar gecombineerd zijn. Dit model van de werking van de proto-industrie wordt vervolgens in de rest van het hoofdstuk getoetst.

Eerder in zijn kritiek heeft Van der Wee een paar kanttekeningen geplaatst bij de interpretatie van de periode 1580-1650. De meest pregnante opmerking betreft de vraag hoe de toenemende schaarste van de factor arbeid in deze periode verbonden kan worden met de economische expansie in deze jaren, daar ik immers het elastische arbeidsaanbod als een belangrijke factor achter het economisch succes van Holland noem. De redenering is echter als volgt: door een aantal ontwikkelingen - waarvan de immigratiegolf vanuit de Zuidelijke Nederlanden niet de onbelangrijkste is - komt de economische ontwikkeling van Holland na 1580 in een stroomversnelling. De geweldige economische expansie tussen 1580 en 1650 veroorzaakt een sterke groei van de vraag naar arbeid, waardoor er een krapte op de arbeidsmarkt ontstaat, die nog verergerd wordt door de gevolgen van de pestepidemieën van 1617, 1624/25 en 1635/36. Eén en ander leidt tot een binnenlandse trek naar de steden, tot complexe veranderingen in de landbouwstructuur waardoor het binnenlandse arbeidsoverschot geleidelijk gaat verdwijnen en, geholpen door de oorlogen tussen 1618 en 1648, tot een omvangrijke immigratie uit Duitsland en Scandinavië. Desalniettemin blijven de spanningen op (delen van) de arbeidsmarkt bestaan, onder meer door de grote inpolderingen en droogmakerijen die tussen 1620 en 1640 ondernomen worden en die aan velen werk geven. Kortom, het op den duur en geleidelijk opdrogen van de binnenlandse arbeidsreserves is een lange-termijn effect van de economische groei in de periode 1580-1650.

Tenslotte nog een enkel woord over het onderscheid tussen pre-kapitalisme, handelskapitalisme en industrieel kapitalisme. Ik heb niet geschreven dat in het pre-kapitalisme de markt geen rol speelt. Het onderscheid dat ik heb gemaakt tussen 'open' en 'gesloten' systemen wordt niet bepaald door de mate waarin voor (export)markten wordt gewerkt, maar betreft in de eerste plaats de reproductie van de arbeidskracht. In het pre-kapitalisme en het industrieel kapitalisme vindt deze reproductie plaats binnen het systeem: in het pre-kapitalisme door 'subsistence-productie' van de horigen zelf, in het industrieel kapitalisme is de reproductie gegarandeerd doordat het uitbetaalde loon de kosten van levensonderhoud dekt. Alleen in het handelskapitalisme is de arbeidsvoorziening afhankelijk van een voortdurende toestroom van arbeid van buiten het 'systeem', zoals ik in vijf 'case-studies' heb trachten aan te tonen. Als Van der Wee vervolgens schrijft dat 'het Hollandse handelskapitalisme dus weinig of niets van het Europese pre-kapitalisme' verschilde,³ omdat ook in het pre-kapitalisme een surplus-productie voor een markt plaatsvindt, dan kan ik hem echt niet meer volgen. De arbeidsvoorziening werd in Holland vrijwel volledig door de markt gereguleerd en de Hollandse loonarbeiders verschilden fundamenteel van de horigen uit het pre-kapitalisme (nog afgezien van het feit dat er fundamentele verschillen waren in de

klassen die zich het surplus toeëigenden en in de uiteindelijk bestemming ervan). Ook de parallellen die aan het slot van de kritiek worden getrokken tussen de drie genoemde fasen in de ontwikkeling van het kapitalisme, overtuigen mij niet; zijn er dan sinds de Middeleeuwen geen fundamentele veranderingen in de economische en sociale structuren opgetreden?

Juist voor de studie en analyse van deze veranderingen in de economische structuur van Europa in de afgelopen duizend jaar is de marxistische geschiedbeschouwing een belangrijke - misschien wel onmisbare - bron van inspiratie. Het is spijtig dat Van der Wee daar anders over denkt en dat zijn oordeel over het boek daar in belangrijke mate door bepaald wordt.

Noten

1. Zie de bijdrage van H. van der Wee in dit nummer, p. 81.
2. Joan Robinson, *The economics of imperfect competition* (1e druk 1933; Londen 1948) 1.
3. Zie de bijdrage van H. van der Wee in dit nummer, p.87.